

Васил П. Василев (София, България)

ТЕМСКИЯТ РЪКОПИС — БЪЛГАРСКИ ЕЗИКОВ ПАМЕТНИК ОТ 1764 г.

(PP № 169 в Библиотеката на Матица Сръбска в Нови Сад)

Названието *Темски ръкопис*¹ за разглеждания езиков паметник от 1764 г. се определя от факта, че той е писан, както се съобщава в една от приписките, в Темския манастир. Тази света обител пак според същата приписка се намира в „пределё пиротски“². Темският манастир, чийто храм е посветен на св. Георги, е отдалечен на 16 км северозападно от Пирот и на 1,5 км от село Темска. На него е посветена специална студия от Л. Павлович³. Манастирът започва своето летоброене през последните десетилетия на XVI век. За него Вл. Р. Петкович дава следните важни данни: „Г. 1654 дозидан је и живописан спољшњи нартекс. Г. 1692 долазио је овде владика Софиски Теоклит и затекао је манастир запустео. Г. 1699 дошао је уТ. из Илијанског манастира близу Софије јеромонах Партеније и довео воду, направивши чесму, па је обновио покров на цркви и ћелије г. 1703. Г. 1716 долазио је у Т. владика нишки Јоаније. Г. 1735 исликан је иконостас у цркви при игуману Висариону. Г. 1737 при истом игуману манастир је опљачкан и био је опустео три године. . . Живопис је из XVI и XVI века.“³

Местонахождението на ръкописа сега е Библиотеката на Матица Сръбска в Нови Сад. Въпреки че в научната литература има доста данни за Темския манастир, то по въпроса за пътя на Темския ръкопис от 1764 г. от Темския манастир до Нови Сад не може да се каже нищо определено. Днес паметникът се намира в сбирката с редки ръкописи и носи сигнатура PP № 169 и инвентарен номер 229 305. Не попаднах на данни, които да сочат, че Темският ръкопис от 1764 г. е описван и проучван. Поради важноста на този езиков паметник за историята на българския език и за историята на българо-сръбските книжовни взаимоотношения се налага да бъде направено едно, доколкото е възможно тук, пълно описание на Темския ръкопис.

Преписвачът на представяния сборник, както съобщава приписката на л. 232⁶, е йеромонах Кирил, който по това време (13 юли 1764 г.) е

¹ Изказвам моята сърдечна благодарност за информацията, която получих за този ръкопис от др. Иванка Веселинов. Също така дължа благодарност на Юл. Джукич и на другите колеги от Матица Сръбска в Нови Сад за вниманието, което ми беше оказано по време на моята работна командировка през 1984 г.

² Павлович, Леонтије. Манастир Темска. Смедерево, 1966. 88 с. +ил.

³ Петкович, Вл. Р. Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа. Београд, 1950, с. 322.

1: І́ако пѣрви овїя дѣнь ѿ свѣ дръго створѣнїе гдѣ сотвори, и у не́га свѣ́ свѣ́тлосѣ и видѣло. . .

Л. 16^а—21^б: ѿ повчѣнїи слѡва бж҃їя слѡво (слѡво ѿ повчѣ бж҃їе).

Не ѿ хлѣ́бѣ́ еди́но живѣ́ бѣ́де чл҃кѣ́. ма. 4: Къ́га исквѣ́шаваше І́иса Хр҃та у пвстїню дѣ́аволь у време поста, говореше мѣ, речї овоя ка́мен да бѣ́де хлѣ́бѣ́. . .

Л. 21^б—28^а: Слово ѿ наказанїи дѣ́тѣй (слово ѿ наказанїи дѣ́тѣй).

Оче да́ждѣ́ ми досто́йню частѣ́ имѣ́нїя. л҃вѣ́, гла, к. за, 79. Исквѣ́нѣ́ши нра́вочїтель І́исѣ́ Сирахо́ во своей кнїзѣ́ говорїть. . .

Л. 28^б—33^а: На воскресѣнїе, слѡво, хр҃то́. воскресе (слѡво на воскрѣ́нїе хр҃то́во).

Вели́къ дѣ́нь дѣ́ньска, за́що е дѣ́нь пресла́внаго хр҃то́ва торжества, слича́телїе бл҃гочестївѣ́й. . .

Л. 33^б—38^б: Слово во еди́нь дѣ́нь неделни (слѡво ѿ любви́ бж҃їеи).

Егда́ еѡ́лїе. возлюбїши́ гдѣ́ бга́ твоего́ все́мѣ́ ср҃цемѣ́ твоѣ́мѣ́, и всею́ дѣ́шею твоѣ́ю и всею́ мїслїю́ твоѣ́ю: ма: гла́в, 22. Три́ вѣ́щи има́ чл҃кѣ́ ср҃це́ що бодїзѣ́ и обра́ча, да любї́ и мїлѣ́е що годѣ́рѣ́, слича́телїе правосла́вни. . .

Л. 38^б—43^б: Слово ѿ любви́ ближняго (слово ѿ любви́ ближняго).

Возлюбїши́ йскрѣ́няго своего́ і́ако́ са́ себе́. ма: 22.

Обїчай́ или́ ти аде́тъ е́сть все́мѣ́ родїтелемѣ́ обще́, слича́телїе, бл҃гочестївѣ́й. желати́ у своѣ́ че́да видѣ́ти своего́ подѡбїя. . .

Л. 44^а—47^б: Слово ѿ исканїи І́иса Хр҃та, и гдѣ́ ѡбрета́ет се (слѡво ѿ исканїи І́иса).

Закхѣ́й йскаше́ І́иса кто́ е́сть. л҃вѣ́, гла: 19. за: 94:

Не тре́бѣють здравїи́ врача́, ни дѣ́нь свѣ́тли свѣ́чѣ́, слича́телїе бл҃гочестїви: Но́ болнїхъ́ лечити, и у тѣ́внѣ́ но́чь свѣ́чѣ́ запалю́вати тре́бѣе. . .

Л. 47^б—55^б: Слово ѿ стѣ́й цѣ́ркви Хр҃то́вой (слово ѿ цр҃кви хр҃то́вой).

А́бїе́ собра́ша се́я мно́зи і́ако́же къ́ томѣ́ ни превѣ́рѣ́ вмѣ́щати се́я. ма: гла. 2. за: 7. Дївнѣ́й ѿ́ премѣ́дрихъ́ Соломо́нъ цр҃ь, то́лко големѣ́ и пре́краснѣ́ цр҃квѣ́ напра́ви бг҃ѣ́ живомѣ́ на сла́вѣ́. . .

Л. 55^б—60^б: Слово въ́ нача́лѣ́ ста́го поста́ (слово ѿ поста́).

Егда постите се не бѣдите ꙗкоже лицемери. ма: Гла. 6. за: 17. Веле-
гласный покаяня проповѣдни ветхаго завѣта, о конченія зритель, новія
блгодати начала самовидецъ Иоаннъ сти претеча. свети ми ума своего очеси
увиде при корени древа. . .

Л. 60^б—65^б: Слово ѿ дховномъ разслабленію (слово ѿ раслаблѣ дхо).

Прїидоша к' немъ, носяще раслабленнаго, носима четирми. еѿ: Марко,
глав. 2. за, 7:

Оучители, и големи лекаре, сказѣю раслабленіе телесно некоимъ да бива
на свѣ тело, окрѣме главы. . .

Л. 65^б—69^б: Слово в' нлю по крщенїи, ѿ покаян (слово ѿ покаянїи).

Ѿ толе начатъ Исѣ проповѣдати, покаяйте се приближи бо се цртво
нбное. мат.ей, 4.

Новога проповедника на зѣмлю видимо, и нови хабѣръ ѿ неѣ чуемо.
слишателѣ блгочестиви. . .

Л. 70^а—76^а: Слово в' нлю, 2. по крщенїи. ѿ любви Исѣ (слово ѿ иска-
нїи Исѣ).

Искаше Исѣ: Лѣка, 19.

Дойде тражити и спасти загубенога члка гдъ, слшателѣ православнїи.
Иска да види що члци на зѣмли ищѣ и траже. . .

Л. 76^а—82^б: Слово в' нлю митара и фарисѣа (слово ѿ гордости).

Нѣ смъ ꙗкоже прочїи члци. лѣ: 18.

Посмотрите и видите на що приводит члка гордость, слшателѣ блго-
честивїи. У таквѣя длбокъ твннѣ приводит човека що и сѣ себѣ не може
да види и да познае кое.

Л. 82^б—85^б: Слово в' нлю ѿ блвднемъ синѣ (слово ѿ блвднѣ снѣ).

прїтча: Еще же емѣ далече свѣщ, узре его оцъ его, и милъ емѣ бистъ,
и текъ. Нападе на выю его и облобиза его. ѿ лѣки: Гла: 15: Чїй умъ, или
езикъ изговорити можетъ, колко се обрадова овїя оцъ що га поменѣхмо,
къга сна своего чинилъ да е загубѣ билъ и умрѣ. . .

Л. 85^б—91^б: Слово в' нлю месопѣстнѣю, ѿ страшнемъ свдѣ (слово ѿ
страшно свдѣ).

Тогда сядетъ на прѣолѣ славы своѣя и соберѣтся прѣ нимъ вси язици.
ма, 15:

Заплака̀ се не́кыгя Ісаѣа пррѣкъ, каѣа за прѣвидѣно видѣнїе, в разоренїи ерлімово. . .

Л. 91^б—98^б: Слово в' нлю первѣ стаго поста (слово в вери).

Раввый ты еси снѣ бжїи, ты еси царь Іилевъ: ѿв: Іѡа гла. 1:

Чююи ово исповеданїе Наанайла, да испитамо сами у себе има ли у насъ тая вѣра. . .

Л. 98^б—103^б: Слово въ тваю же нлю. в рай (слово в рай).

Ѱселѣ узрите нбо ѡверсто. ѿв: Іѡаннъ; Гла. 1.

Великаго страха испльнїхѡ се за адамово паденїе и изгнанїе из' рай, и не така тѣжїхмо за земно, колко за нбно наслажденїе. . .

Л. 103^б—110^а: Слово в' нлю вторю поста. в зависти (слово в зависти).

Сѣдяще тѣ и помишляюще в' срѣцахъ вашихъ, что сей глѣ хѣлїть марко, 2.

Ако би ме некой запїталъ, како едни некоега фїлософа що питаше кой очи по харно виде. . .

Л. 110^а—117^б: Слово, во в: нлю поста. в любви (слово в любви).

Прїидѡша къ немѣ носяще раслабленнаго носїма четирми. ѡ марка Гла, 2:

Що любовь не чини, що ли не ради темѣ кога кой милѣе, видите слышателе блгочестїви. . .

Л. 117^б—124^б: Слово въ нлю третю поста, в ношенїи креста своего (слово крѣтоношенїи).

Иже хощетъ по мнѣ ити, да ѡвержет се себе, и возмет крѣтъ свой и по мнѣ грѣде. мар. 18:

Избавитель рода человеческого гдѣ нашъ Іисъ Хртѡсъ, лїтѣе овдекаръ саде, има ли кой да милѣе да їде по неѣа. . .

Л. 124^б—129^б: Слово в нлю, 3. поста, в житїи хртїанскомъ (слово в подражанїи Хрта).

Иже хощетъ по мнѣ ити; ма 8.

Ходїти по Хртѣ: Слышателѣ блгочѣ: 1: Првое естѣ. Послѣдовати ученїю хртѡво, и живѣти по прилики неѡва житїя. . .

Л. 129^б—137^б: Слово в' нлю четвертю поста (слово в гресѣ).

Возопївъ и много прѣжав се изїде. Мар: 9;

О колко тешкотѣе страшно ѿ овѣя бесновати, много има у еѿлѣе що се казѣю бесновати, али нема ни еданъ овака, слишателе блго:

Л. 137^б—144^б: Слово в' нлю петѣ поста, ѿ млтѣе (слово ѿ млтѣе).

Невеста чесо проси та. мар, 10.

Две св ми некое вѣщи ѿвдекаръ. за удивленѣе, слишателѣе блгочестивѣи. . .

Л. 145^а—151^а: Слово в' нлю мѣроносиць. ѿ лестно наде: (слово ѿ лестной наде живо).

Сѣло за ѣтра ва единѣ ѿ свботъ прѣидоша на грѣбъ вѣсѣвшѣ слнцѣ. марко, 16:

Расждавамъ и мислим си за овѣя сте женѣ мѣроносице с коликъю любовъ и ревность така рано идѣ на грѣбъ Хрѣтовъ. . .

Л. 151^а—158^б: Слово в нлю раслабленаго. ѿ волности нашей воли (слово ѿ волности члка).

Хоцѣши ли щѣль бити. Іѡанъ. 5: Свѣмъ естъ за чѣдо, чѣдни овѣя вѣпросъ хрѣтовъ ка раслабленомъ, слишателѣе блгочестивый. . .

Л. 158^б—164^а: Слово в нлю самарянини, ѿ жади бга: (слово ѿ жажди бга).

Всякъ пѣйѣ ѿ води сеѣ вжаждет се паки, а иже пѣтетъ ѿ води юже азъ дамъ емѣ, не вжаждет се во вѣки Іѡаннъ гла, 4:

Нища тако не е свѣмъ общѣе, како що желати пѣти блаженными и у добро [зу]хѣзѣр бити ѿ мала и до велика, що естъ блжени живо. . .

Л. 164^а—172^б: Слово в' нлю слепаго, ѿ свдби бжѣей (слово ѿ свдба бжѣи).

Равви, сей ли согрѣши, или родители еѣо, да слѣпъ роди се Іѡа, 9:

Неиследими и непѣстѣжими с' чѣвѣческѣи развмъ свдбы бжѣя, тоестъ работѣ бжѣе, и совѣти с койхъ онъ едни уздѣса. . .

Л. 172^б—178^б: Слово 2: в' нлю слепаго, ѿ последне пвнкте члкаго живота (слово ѿ послѣ. пвнкте).

Дѣйде же денъ естъ делайте. Іѡанъ гла, 9.

Уздѣм се да сте се вѣе доволно, ѿ толкованѣя стихъ учителѣе, навчили и уразвмели, и известили. . .

Л. 178^б—185^а: Слово, 3. в нлю слепаго: ѿ всвжде: (слово ѿ всвжде).

Дѣй слава бга. Ми вѣми ѣко члка сей грѣшнъ естъ. Іѡанъ Глав, 9:

Мѣчно е, слишателе благочестивый таковия дръгѣй грѣхъ найти, или ти маханъ на кой би толко скоро сви човечи клѣни били како на ѡсвѣдѣнѣю и слоухлѣнѣю свойхъ ближнихъ. . .

Л. 185^б—189^а: Слово на вознесенѣе гда нашего Іиса Хр҃та (слово ѡ ѡтверзе вѣрѣ нб).

Возмите вѣрата князи ваѣша. Ѳаломъ, 23. с: 7.

Преславное тржѣство, свѣтлаго и всерадостнаго овога прадника, слишателѣе благочестивый. Венѣць е и слава сви дръгимъ прадникѣо преко годинъ що доходе. . .

Л. 189^б—198^а: Слово на великѣи пѣтъкъ, за страсти Хр҃тови (слово ѡ страсти Хр҃то).

Совершиша се. Іѡа, 19:

Веѣе ѡходи ѡ овѣи светъ, светъ очимъ нашими, веѣе не можемо да се наслаждаемо неговога пресладкаго ученѣя, веѣе нема кой наше болестници да лечи. . .

Л. 198^а—207^а: Слово. 2. во стѣи и великѣи пѣтокъ (слово ѡ стрѣти Хр҃).

Се члкъ: пѣлатове речи. Іоанъ. Гла 19:

Изводи пре ѡчи наши у дньшни дѣнь Пилатъ. слишателѣе блгочестиви еднога члка, и говоритъ, се члкъ. . .

Листовете 205^а, 206^а, 206^б са писани от друг (втори) преписвач.

Л. 207^а—215^б: Слово ѡ властехъ и царства земельскихъ (слово ѡ цртва земни).

На коронацѣю Елисавети Петровни Императрици. Проповѣдано в' Санктъ-петръбѣргѣ Гедеонѣ Императорскѣи проповѣ. . .

Премѣдрѣи в' дѣлехъ, и неспитани ва советехъ свойхъ гдѣ, слишателѣе благочестивѣи. Различнѣи по различнимъ временемъ уздиза на земли. царства и влаѣсти, и не тако просто бадѣява бе ниѣща. . .

Листовете 207^б, 208^а, 208^б, 209^а са писани от другия (втория) преписвач.

Л. 215^а—227^а: ѡ сѣноѡфиса, стѣаго дѣмитрѣа новаго чвдотѡрца ростовскаго. Оучѣне ѡ знанѣи бжтвенаго пѣсанѣя ѣко весма потребно ѣсть свакомъ хр҃тѣанинъ (сѣноѡфисъ стѣаго дѣми: нѣ):

Оучѣнѣе, и чтѣнѣе бжтвенихъ книгъ съсма е потребно свакомъ члкъ како еѡлскѣя и апѡлскѣя, тако и учителскѣя и дръги Историческѣя книги, и старихъ и новихъ. . .

Л. 227^а—230^а: Вопро̀си в кни́ги (вопро̀си в кни́ги).

Вопро̀: Зна̀еш ли ти кни́гѣ. ѿвѣ. Зна̀.

В: Що̀ е кни́га. ѿ: Бжѣ̀ рѣчи.

В: Ко̀е св. ѿ: 1: За̀поведи. 2. На̀зка. 3. притчи и уподо̀блѣнѣя. 4. Со̀вети. 5: пррочества и таинства. . .

Л. 230^б—232^б: Прѝбнаго амона, учѣнѣ (сло̀во прп: амона).

Четири вѐщи има̀ злѐ на овѣя̀ светъ ѿ коѝ ако̀ има̀ текѐ ѐднѣ члкъ̀, нитѝ се мо̀же пока̀яти, нитѝ мѣ бгъ̀ млтвѣ прѣима̀.

Прва̀ е. го̀рдиня, то̀есть кога̀ члкъ̀ мислѝ самъ̀ у себѐ, да добро̀ и бо̀гогодно̀ онъ̀ живеѐ, и да мло̀зина̀ онъ̀ ползѣѐ. . .

Приписките в Темския ръкопис, макар и малко на брой, са изключително важни, защото дават достоверна и изчерпателна информация за името и длъжността на преписвача (йеромонах Кирил, игумен на Темския манастир), за мястото на написване на сборника (Темски манастир в областта на Пирот), за датата на завършването на ръкописа (13 юли 1764 година), за името на подбудителите за написване на тази книга (Нешо Чилич и неговият син Младен от Пирот).

Пред текста, на вътрешната корица, има следната приписка:

Знато̀ битѝ сѣѐ сказа̀нѣ на̀пса кирилъ̀ темскога̀ манастира егъ̀мен беа̀шѐ того̀ времѐ.

Горната приписка не е от ръката на преписвача йеромонах Кирил, докато тази на л. 232^б, на втората половина на страницата, която е останала свободна от текст, е дело на споменатия Кирил:

Списа̀хъ̀ азъ̀ грѣ̀шни и недосто̀йни йеромонахъ̀ Кѳ̀риллъ̀ Игъ̀менъ̀ темскога̀ мнѣ̀тира, хра̀ма ста̀го великомника̀ Гео̀ргѣ̀а, в̀ то̀ же мнѣ̀тиръ̀, ва̀ пределѐ пиротскѝ. 1764. мѣ̀цъ̀, І̀вльї̀, 13: На̀ бого̀умилно̀ прошѐнѣ̀ Гдара̀ Нѐши чѝлича̀. снѣ̀ егò̀ младѐнѣ̀. у пиротъ̀:

След текста, на вътрешната част на задната корица, се чете следното от по-късна ръка:

Ащѐ дя̀ккъ̀ есѣ̀: Сила̀ нѐ ѿста̀влатѝ црковна̀го̀ собра̀нѣ̀я, апо̀столъ̀, за̀веща̀: ка̀о и мо̀литвѣ̀ црковнѣ̀й и о̀предѐлаю̀ себѐ пра̀вила̀ о̀собъ̀ о̀ста̀влатѝй нѐ подоба̀еть: ко̀мѣ̀ждо̀ по̀ножѐ ва̀ лѣ̀бовъ̀: бжѣ̀ю̀ про̀стиратн̀ ся̀ свѣ̀комъ̀: човѐкѣ̀: Потребно̀̀ ѿ̀ко̀ жѐ.

Що̀ се отна̀ся до̀ другитѐ краткѝ припискѝ и бележкѝ из текста̀ на сборника̀, порадѝ липса̀ на място̀ тук̀ тѐ щѐ бѣ̀дат разглѐдани друга̀дѐ.

Писмото е курсив с твърде добре доловими бързописни елементи при съединяването на голям брой букви в границите на думата. Средно на страница има по 25 реда текст (без колонтитела), като се срещат страници с 21 до 27 реда. Наклонът е надясно. Височината на графичния ред е 2 мм, ширината на буквите е между 2 и 3 мм, но най-често — 2 мм. Разстоянието между графичните линии е средно 0,5 см.

Начертанието на буквите в Темския ръкопис от 1764 г. и в приписката на л. 232^б потвърждава, че сборникът е писан от йеромонах Кирил, игумен на Темския манастир. Само няколко страници са писани от друго лице (л. 205^б, 206^а, 206^б, 207^б, 208^а, 208^б, 209^а), чийто почерк не е така красив и представителен, както на йеромонах Кирил.

Начертанието на буквата *а* не съдържа особености и се характеризира с бързописни елементи. Малката и голямата буква се различават само по

размер — **а** . Голямата буква *б* има традиционно начертание — **Б**

а малко *б* е представено от „полегнало“ *б*, типично за тогавашното бързо писно писмо — **б** . Наред с него се среща „опростено“ *б*, което иде

от традиционното *б* и стои по форма и размер по средата между него и „полегнало“ *б* — **Б** . Главната буква *в* е с широко начертание — **В**

Малката буква *в* има бързописен характер и се различават три варианта с раздалечени петлици, с допсени петлици и с две вертикални чертици, на

които се опират две хоризонтали — **В, в, В** . Последният вариант е

всякога в рамките на графичния ред и главно във вътресловие. Главно и малко *г* имат традиционно начертание, което преписвачът умело следва —

Г . Главната буква *г*, а често и *г* в началословие завършват с „опашка“

под ъреда, извита наляво — **Г** . И при голямо *д*, и при малко *д*

преписвачът използва едни и същи похвати. Двете чертици, които се спускат под хоризонталата на буквата, са наклонени наляво, като лявата излиза

от средата на хоризонталата, а дясната — от нейния десен край — **Д**

Малката и голямата буква *е* е по подражание на гръцкия епсилон. Буквата *ж* е представена от бързописни варианти: недописана полегнала „осмица“, която е пресечена от вертикална чертица, същото начертание, но без пре-

късване и начертание от „две преплетени осмици“ — **џ, џ, џ** . Знакът

за звук *з* може да стои в границите на графичния ред, да излиза от него и да бъде по този начин в редицата на „широките“ букви, да има формата и размера на традиционно главно *з*.

Графемите за звук *и* показват по-голямо разнообразие: ръкописно осмично *и* в графичния ред и „широко“ удължено *и*, на което стълбовете

под реда са удължени и наклонени наляво — *и, И* ; десетично *и*, представено от *и*, което има загатната извивка надясно и най-често две точки отгоре — *ι ï* и удължено десетично *и*, което напомня буквата *йота*, понякога пресечено с чертица — *ј* . Тълкуването на тези на-

чертания за десетично *и* като знак за звук *и* или *ј* е правописен въпрос. Почти редовно се употребява *й*, като кратката над него е изместена надясно и то носи особеностите на начертанието на ръкописно осмично *и*. При буквата *к* се среща класическият вариант, съставен от вертикална чертица и „сърп“, удължено или широко *к* (служи и за главна, и за малка буква) и

бързописно *к*, съставено от чертица и дъгичка — *к, К, к* . Начертанието на *л* не носи особена информация. Освен класическия вариант на буквата *м* се използва в Темския ръкопис по-често неговият ръкописен вариант, а като надредна буква се среща бързописно *м*, сякаш съчетание от три полегли дъгички — *м, м, ш* . Буквата *н* има съвременен облик двете стълбчета се свързват малко над средата с хоризонтална линия, а на

места един по-широк вариант на *н* издава почеркови особености — *Н* . Графемите за звук *о* са няколко: тясно „омикронно“ *о*, широко „крушовидно“ *о* и *омега*, на която средната част стои ниско, т. е. „омеговидно“ *о* —

ο, ω . Последователно се следва традицията предлогът и представката *от* да се пишат заедно, като *т* едва е загатнато и стои над „омеговидно“ *о* — *ω̄* .

Изправените чертици на малката буква *п* са най-често в рамките на графичния ред, а хоризонталата над тях стои извън тях. Голямата буква *п*

е със същите особености, като има характер на „широко“ *п* — *π* . Начертанието на *р* се родее с това на гръцката буква *ρ*. Пише се с един замах, като петлицата има вид на „тясно“ *о*, а стълбецът е наклонен наляво, силно

удължен и завършва най-често с извивка наляво — *ρ* . При буквата

с не се откриват специфични особености. Освен малко *с* в рамките на графичния ред редовно се употребява, особено в началословие, „широко“ *с*, което излиза доста извън графичния ред и се използва като главна и малка

буква — . Знакът за звук *т* е представен от новото „трикрако“ *т*, на което крачетата имат еднаква дължина, а хоризонталата над тях излиза вляво и вдясно, като при главно *т* е възможно чертата над крачетата да

слиза и под графичния ред с извивка надясно — . По-характерно е

т. нар. изтеглено *т*, съставено от стълб, който стои и над графичния ред и който в лявата си част започва с вертикална чертица, преминаваща в хоризонтална и продължава в основен стълбец. Това начертание на *т* може да завършва и с извивка надясно. Използува се главно в края на реда, в края

на думите и при съкращения — . Надредно *т* е едва загатнато и

съдържа само чертица, близка до знака за съкращение. Рядко се среща за гласната *у* графемата, съставена от *о* и *у* — главно в началото на нов абзац. Най-употребими са: „ук“, което започва доста над графичния ред с надебелена наведена наляво чертица, завиваща наляво и продължаваща нагоре с тънка линия, която пресича надебелената чертица и обикновено стои по-високо от нея; съвременен *у*, което се характеризира с удължение доста под графичния ред, завършващо с извивка наляво (*ou*, *u*). Буквата *ф* има две начертания: закръглена нула, която се пресича от вертикална линия, чийто горен край е завит надясно, а долният — силно удължен и с извивка наляво. Другият вариант на *ф* е бързописен и напомня ключа сол,

на който вертикалата в долния край е извита надясно — .

Двете чертици на *х* излизат от горната и долната графична линия

Наведената наляво е по-надебелена от наведената надясно — . При

буквата *ц* начертанието е традиционно, като се добави, че чертицата, която излиза от хоризонталата на долната графична линия е също силно удължена и наклонена надясно. Малко и голямо *ц* не се различават съществено. Начертанието е с един замах — малка дъгичка на горния графичен ред и

вертикален стълбец, който завършва с извивка надясно — . Буквата

ш също предлага традиционно начертание в този ръкопис — трите чертици в графичния ред са пресечени от хоризонтала на долната графична линия, която излиза извън тях. При *щ* особеността е в чертицата, която излиза от средата на хоризонталата на буквата или от нейния десен край и завършва

с удължение и извивка надясно — . В повечето употреби буквата

ѝ е висока, особено в края на думите. От основния стълб на ѝ в долния край се прави извивка надясно, която опира отново в него, като рядко се изписва полудъга от средата на основния стълб, която с чертица отдолу да се свързва с него — **ѝ, ѝ**. При малък ер (*ь*) няма особености. Описанието

му е близко до ѝ с изписана полудъга, без да има „висок“ или „изтеглен“ вид.

Диграмата ѝ е съставена от ѝ и десетично *и*, т. е. *и*. Казаното за нейните съставки важи и за буквата *и*. Знакът *ю* представя вертикална чертица и начертанието на обикновено *о*, свързани с хоризонтална чертица в горните

им краища или малко по-долу — **ю**. *Ят* (*ѣ*) се употребява главно с начертание, съставено от „изтеглено“ *ь*, пресечено от вертикална черта по средата или завършващо с чертица, която иде от долния край на полудъгата. По-характерно е начертанието, съставено от „изтеглен“ малък ер, пред

който стои вертикална черта, свързана с хоризонтална с него — **ѣ, ѣ, ѣ**.

Диаграмата *ѧ* може да се разглежда като съединение на десетично *и* и *а*. Свързващата чертица започва над средата на стълбеца на десетично *и*

и опира в горния край на елемента *а* — **ѧ**. Като начална буква *ѧ*

е характерна с това, че елементът „десетично *и*“ е удължен надолу и има извивка наляво, което създава погрешна представа за наличие на йота плюс

а **ѧ**. Среца се редовно *ѧ*, възникнало от *ѧ* малко преди XVI век⁶, което е белег за руско графично влияние в този ръкопис. Знакът за съгласната *дж*, познат от други български и сръбски ръкописи, се отличава с „опашка“

доста под реда, извита наляво — **Ѩ**. *Съло* следва традиционното начертание, като излиза обикновено от графичния ред. При него извивката наляво също завършва с удебеление — **ѩ**. Буквата *Ѩ* от сръбската графика има бързописно начертание: излиза над графичния ред, като основният стълбец, наклонен наляво, в горния край започва с извивка отляво, а в долния завършва с извивка надясно, прилична на тилда. Близо до мислената горна графична линия описаното начертание е пресечено от хоризонтална черта —

Ѫ. *Ижица* служи за означаване на звук *в* (*v*) и на звук *и* (*ï*). Срещат

⁶ Щепкин, В. Н. Русская палеография. М., 1967, с. 139.

се по традиция и гръцките букви „тита“ (θ) и „пси“ (ψ) — θ, ψ

Така се оказва, че йеромонах Кирил си служи със следните 46 буквени

знаци: а, б, в, в, г, д, е, ж, з, и, і, і̇, й, к, л, м, н, о, , ѡ, п, р, с, т,

у, ѹ, Ѹ, ф, х, ц, ч, ш, щ, њ, њ, ы, ю, ѣ, я, ѡ, ѹ, Ѻ, ѻ, θ, ψ. Едно бегло сравнение на графемите, които се използват в Темския ръкопис, с тези на Троянския дамаскин, та чак до Рибния буквар на Петър Берон⁷ показва, че йеромонах Кирил добре познава и ревниво следва писмената традиция на българската ръкописна книжнина. Най-важната особеност в Темския ръкопис е отсъствието на буквите за носови гласни ж и ѡ, като наличието на голяма носовка в Троянския дамаскин е черта, характерна само за този и за още малък брой от паметници. Малката носовка в Троянския дамаскин и Рибния буквар е както под домашно влияние, така и под черковнославянско.

За доста от буквите в Темския ръкопис е характерно, че се свързват със съседни на тях в реда и имат наклон надясно. Голям брой от буквите имат удължение под долния графичен ред и завършват с извивка: г, і, к, м, р, т, у, ф, ц, щ, ѡ, ѹ и др. и тази особеност има голямо значение, когато се твърди, че в Темския ръкопис няма наличие на *йота*, а има само удължено десетично *і*. Като надредни букви без титла са използвани в духа на традицията: в, д, з, ѡ, м, н, т, х и др., а с титла: о, с, т, ч и др. Най-много бързописни елементи имат буквите: а, б, в, е, ж, и, й, к, н, о, р, с, т, у, ѣ, я. Следните букви, които имат „широко“ или „удължено“ начертание, се употребяват преди всичко вътре в текста (със и без предходен препинателен знак) и в начален текст и в правописно отношение играят ролята съответно на главни или малки букви: „опростено“ б (вж. Начертание на буквите), в с раздалечени петлици, в с допрени петлици, г с „опашка“, уголемено е, „широко“ з, осмично „удължено“ и, удължено десетично і, „широко“ удължено к, „широко“ н, „широко“ крушовидно о, удължено р, „широко“ с, уголемено х, средно ѡ.

Направеният анализ на начертанието на буквите в Темския ръкопис представя преписвача йеромонах Кирил като книжовник, който изключително добре познава писмената традиция, особеностите на графика на тогавашните ръкописи. Следвайки българската ръкописна традиция от XVII—XVIII в., той изпитва влияние както от сръбското, така и от руското писмо. Начертанията на буквите издават много добре школуван преписвач, от чиято ръка трябва да са излезли и други ръкописни книги.

Правописните и езикови особености на Темския ръкопис са твърде важни за характеристиката на западнобългарската ръкописна книжнина от XVIII век. Още в заглавието е казано, че сборникът е на *ПРОСТИ ЯЗЫКЪ БОЛГАРСКІИ*. С краткото описание на правописа и езика на

⁷ Василев, В. П. Езикът на буквара на Петър Берон от XIX в. в сравнение с ръкописи от началото на XVII и XVIII в. — Старобългаристика, VIII (1984), 2, 113—114.

този паметник се цели да се доуточнят някои особености на българския писмен език от втората половина на XVIII век.

Съкращенията на думите с проста титла, с буквена титла, с надредна буква без титла, с надредна буква с титла, които обхващат т. нар. кръг номина сакра, са традиционно известни и редовно се срещат в Темския ръкопис: аггъ⁸, аплъ, бгъ, бжѣи, бѣе, блгодари, блгодѣяне, бгословѣ, блжѣни, гдъ, гдней, двдъ, дво, дхъ, дховни, еѡлѣи, мцъ, млтиня, млтвѣ, мти, нбси, прркъ, снъ, слнце, сто, хртѣане, хртѣанскѣя, црквѣ, члкъ и др.

Ударенията показват, че книжовникът следва и в това отношение старината. Употребата на акут и гравис се подчинява до известна степен на познатите правила, които властвуват в следевтимиевата българска ръкописна книжнина и в сръбските ръкописи⁹. Много рядко преписвачът се колебае на коя сричка да постави ударението. Дуплекс се използва много малко, и то със стойност на звук *и* или *й*: даѡа=давай. Циркумфлекс е също рядкост.

Препинателните знаци в Темския ръкопис са представени от точка, запетая, рядко от точка със запетая или двоеточие. Като завършителен знак се използва точка с тилда.

Еровете в изследвания паметник се употребяват по следния начин: Големият ер (ъ) стои редовно в края на думите, което показва силното влияние на руската черковнославянска печатна книжнина: огнъ, напредъ, оцъ, избранъ и т. н. Спорадични са примерите с малък ер (ь) в края на думите (конь) и те могат да бъдат обяснени като диалектна черта или руско влияние. По-особено е използването на малък ер (ь) във вътресловие, и то за означаване на звук *з*, което се е наложило в сборника от необходимостта да се представи наличието на звук *з* в диалекта на книжовника: аѡамилъкъ, зълъ, къга, лъсно, никъга, поганлъкъ, сврълѣи, силенъ, свѣи-наше, тръне, тьвнинѣ, тьгаѣи, единъ и единъ, малъчка и малечакъ. Трудно се открива наличие на голям ер (ѡ) в такава позиция: какъѡѡ. Също заместването на ѡ с а е рядко: длъжанъ, бѣсанъ. Примерите от типа *дѡнъска* отразяват жив говор, а *дѡе* иде от черковнославянските източници, от които е заимствувано.

Паерчикът служи за означаване на изпусната ерова гласна (с', с'стави и др.) и се употребява по традиция.

Сѡло (ѡ) се среща на много места в Темския ръкопис. С основание може да се приеме, че освен вярност към правописната традиция в случая

⁸ Всички примери, които следват, ако не е указана страницата, са от приложеното „Слово ѡ наказани дѡтей“.

⁹ Неделькович, О. Знаки ударений в сербских доресавских рукописях. Slavia, XXXVI, Прага, 1967, sešit 1, 24—32; Неделькович, О. Знаки ударений в средневековых сербских рукописях (XII—XIV вв.). — Источники и историография славянского средневековья. Сборник статей и материалов. М., АН СССР, 1967, 101—134; Неделькович, О. Правопис „Ресавске школе“ и Константин Философ. — Стара књижевност (приредио Ђорђе Трифуновић), Српска књижевност у књижевној критици, I, Београд, 1965, 467—475; вж. също: Василев, В. Правописната реформа на Евтимий и отражението ѝ в произведения на негови следовници и на българските дамаскинари. — Сб. Търновска книжовна школа. Т. 2. 1980, 405—421.

се оглежда и диалектна фонетична черта: ѕвезде, ѕѣлъ, ѕлѧ и ѕлѧ, ѕлѡ, ѕли, ѕлѡба, ѕлонрѧвѣ, ѕлосмрѧдни, ѕлочинци, ѕмѧ, ѕа, ѡбраѕ и др.

Носовките са заместени — ж с у и Ѧ с е. Тази замяна има опора в езика на съставителя или на преписвача на Темския ръкопис: мѧдри, кѧде, зѧби, месѡ, десетѣ и т. н.

Епентетично л е представено от малко примери, които по форма издават руско черковнославянско влияние: вразѡмляѡ, загублюѡт, престѡплѣнѣ и др.

Гръцките букви пси и тита потвърждават доброто познаване на писмената традиция от страна на преписвача: самѡона, ѡѧлмѧ, пѧиѡикѡ, пѧиѡическа и др.

Употребата на ери (ы) е изключително под влияние на черковнославянската печатна книжнина. Въпреки старанието на преписвача замяната на ѡ с и е нормално явление. Става ясно от примерите, че ѡ въобще не се е срещал в диалекта на съставителя или на преписвача: чѣстнѧй, ѡѡ, такѡѡѡ и др.

Десетично и осмично „и“ и ижица (ѡ) се употребяват съгласно домашната писмена традиция и черковнославянската практика. Десетично и се пише пред букви, означаващи гласни звукове („предгласно“ и) и е придружено от две точки отгоре: безчѧнѣ, дѧрѧ, извчѣнѧи, тѧѧ, убѧи и т. н. Случаите на начално „удължено“ десетично и (вж. Начертание на буквите) не се тълкуват като знак за йота, а като — десетично и: ѡѡннѧ (л. 22^а), ѡѡсифѡ (л. 27^а), ѡѡщѡ (л. 23^б, 27^а), ѡѡменѡ (232^б). Ижица се среща главно в чужди думи със звукова стойност в (ѡѡлѧю) и и (мѡѡрѡѡнѧцѧ). Във всички други случаи се пише осмично и.

Буквата ѡ се използва непоследователно, но стремежът за нейното правилно прилагане е очевиден. Примерите дават сигурна информация, че съставителят или преписвачът са носители на екав говор: добродѣтелно, завѣтѡ, имѡѡнѣ, ѡслѡѡпи и др., но: грѣхѡ, заповѣда, мѣсто, нѣкое, преѡѡзѡмерной и т. н.

За гласната о се употребяват няколко графеми. Омеговидно о се среща най-вече в началословие при чужди и домашни думи: ѡѡсифѡ, ѡѡннѧ, ѡѡгледѡло, ѡѡзѡрѡѡ, ѡѡкѡлѧ и т. н., като в тази позиция се взаимозаменя с широко „крушовидно“ о. Тясно „омикронно“ о е типично за вътресловие и краесловие, но се среща и в началословие. Очевидно преписвачът повече се стареа в случая най-общо да следва своите вероятни образци от черковнославянската книжнина.

Употребата на ѡѡ е под влияние също на черковнославянската практика и се открива главно в началото на думите: ѡѡзѧчнѧци, ѡѡрѡсти, ѡѡко и др. В ръкописа последователно е използвана и буквата ѧ. Примерите дават право да се предполага пряко влияние от руската книжнина: неѡѡсправлѣнѧѧ, иноѡѡзѧчнѣ, знѡѡлѧѡ, ѧзѡѡкѡ и др.

При знаците за звук *у* се оказва, че е следвана както домашната традиция (*оу*, *в*), така и руската практика (*у*). Употребата на *у* е главно в началословие, където рядко се среща *оу*: убѣли, ужасъ, укоренила, укоръ, умея, умира и т. н. Във вътресловие и краесловие се пише *в*: ублажѣе, ненаѣкъ, мѣдри, крѣнѣ, мѣ, щеникъ, сѣ, хѣла, дрѣже и др.

Буквата *ю* е също позната в Темския ръкопис. Трябва да се смята, че това се дължи на доброто познаване на българската ръкописна традиция и на черковнославянската практика: юнакъ, ю, ютро и др.

Групите *ръ*, *рѣ*—*лѣ*, *лѣ* се предават доста редовно с *р* и *л*, което е указание за тяхната фонетична стойност на сричкотворни звуци: грнѣ, држѣ, дрвѣ, обрнѣмо, wskрбѣтъ, попрчавею, прво, скрбѣ, смрдѣ, срдѣше тврдо (л. 28^а), трпѣ, уздржѣю и др.; длжнѣ, слнце и др. Освен очакваната диалектна форма *смръть* се срещат още *смрътъ* и *смрътно* и под руско влияние: *смерти*. В дадения случай не е преодоляна една важна диалектна черта, предавана така последователно с *р* и *л*.

Буквата *ѣ* е отражение на звука *ѣж*, който е бил типичен за района, в който е писан ръкописът. Знакът *ѣ* е широко разпространен както в български, така и в сръбски ръкописи: ацамилькъ, дзменѣю, зграѣв, изпомеѣв и др.

Наличието на знака *ѣ* е под влияние на сръбски източници, от които е компилирано, а възможно е да е отражение и на диалектна особеност на преписвача. Примерите не са много, но са доста типични: вѣне и повече, треѣне, ѣне, ѣете, ѣемѣя, ѣюдѣ, ѣюте и др.

От другите правописно-фонетични черти ще бъдат отбелязани:

а) Групите *шт* и *жд*: бащина, бащѣ, дщера и черке, ищѣ, пѣща, що, чужда, утврѣждѣе и др.

б) Съгласната *ѣ* освен в чужди думи се открива и в домашни: Фаѣтонѣ, фѣлософѣ, се фане, се прифѣча и др., като при домашната лексика е резултат на промяната *хв-ѣ*.

в) Съгласната *х*, освен че типизира думи, употребени под руско влияние (приходящее, хула, хранителю), потвърждава също, че преписвачът се старае да следва българската книжовна традиция и норма — независимо от изчезването на звука *х* в живия език — буквата *х* да се задържа в писмената практика: хвала, хърно, ходе, храни; та дори: харѣпинѣ; и др.

г) Етимологическият принцип за писане на звучните и беззвучните фонемни варианти е важен белег за непрекъснатостта на българската правописна традиция дори до наши дни. В това отношение този принцип в Темския ръкопис е старателно следван: бѣгѣ, безѣинно, безприлично, живѣв, напреѣдѣ, разсрдѣ, сдружила и т. н. Отклоненията са много редки: зѣоди, тѣшко, тояшкѣ и др.

д) Промените *мн=вн*, *мн=мл*, *вѣ=у* са важна диалектна черта: твнинѣ, много и многи, улѣзне и др. Същото се отнася и до групата *св*- вместо *вс*-, която е доста ярка особеност на говора на преписвача, среща се в част от западнобългарските ръкописи и в сръбската книжнина: сва, све, сви, сваки, свако, свакояко и т. н.

От другите езикови особености ще се спрем накратко на:

1. Степените за сравнение *по-* и *най-*, типични за Темския ръкопис са белег за аналитичния характер на езика на съставителя или преписвача по голема, по малко, по много, по мъдръ, по силенъ, по харно, по юнакъ, по напространо и т. н.; най више, най прво, най требе и др.

2. Наличието на падежни форми, което е под влияние на местния диалект, българската писмена традиция, сръбската книжнина и руската черковно-славянска литература, изисква специално изследване. Характерен за говора е общият зависим падеж без и със предлози: Ублажѣе мѣти ма̀лога сина (23^б); мѣтиня ѿ сваки грѣх чѣлка ѿчища̀ва (28^а); а кой ли мѣлѣе сѣна (25^а); да ѿ кажемъ истинѣ (23^б); на свою главѣ полага̀ше (22^б); негога куртѣли-сѣ прѣтъ ѿ горкѣ смртъ (25^а); пѣща на нашѣ волю (28^а); и убѣи [аорист] га смолненѣ стрѣлѣ (23^а); у ѿвѣя нашѣ вѣлаетъ ѿ ненавкѣ родителскѣ (22^а); любовъ. . . да и ѿ самѣ верѣ и надеждѣ есѣ по голема (22^а); ѿцъ и мати Ющъ ѿ сисѣ на то̀ва навчили (24^а); и не ѿврни лице своѣ ѿ сиромѣха (28^а); кои би по юнакъ ѿ Самѿона (22^б); и апамина наложница него̀ва крѣвѣ му ѿ главѣ съѿинаше (22^б) и др.

Друга част от примерите насочват към сръбски, руски и черковнославянски източници, от които е компилирано: таинства вери (27^а); басна еллинскихъ мъдрецѣ (22^б); ѿ развращенї родителей (27^а); Горѣ чѣлку томѣ (27^а); на крѣбанъ бѣсовомъ (25^б); двшманинѣ е своѣмѣ снѣ (25^а); сѣ правими (26^а) во снѣ (27^а); на дска (24^б); у димливо дѣмз (27^а); са своѣ сномъ (25^а); не даѣ власти (21^б); у старости (25^а); у младости (25^а) и др.

Окончанието *-ога* на общия зависим падеж при прилагателните имена е белег на диалекта на преписвача, а *-аго* — под влияние на черковнославянската практика (*здравѣога — персидскаго*).

3. Формите *нега* и *га* на мястото на *него* и *го* са типични за Темския ръкопис и отразяват диалектна черта, позната на северозападнобългарски говори: поиска у нѐга нѐго̀ве кочѣ (23^а); а̀ко ли га ти не бѣешъ (25^а); на нѐга се за сва̀ що твѣрдо узда̀й (28^а); И никѣй не мо̀же га вѣ̀не научити (23^б) и др. По-специален интерес буди формата *и* в значение 'ги/тях', като наред с нея се среща *ѣ*. Трудно е да се допусне, че само в едно слово са изпуснати девет надредни букви *х*. Ясно е, че и тук трябва да се има предвид диалектна черта — загуба на *х*: и да *ѣ* не по̀пѣцаю (23^а); да *ѣ* ѿхранѝте (24^а); и не бѣдѣ учѝли *и* на добрѣ (24^а); за то̀ що свѣ *ѣ* научили; Послѣ

не може ѝ исправи́ти (24^a); да ѝ учи́ (24^b); да ѝ бѣ̀е (24^c): да ѝ храни́ (24^d); и др.

4. Глаголната система, която е твърде богата, също изисква специални наблюдения.

Инфинитивните форми, които са в изобилие, вероятно са не само под сръбско и руско-черковнославянско влияние, а в известна степен ще трябва да са били тогава особеност на местния говор, като да-конструкцията е също широко използвана (59 употреби в „Слово ѿ наказанїи дѣтей): бити, изменити, чинити; да зна́ете, да стои, да не мо́же и др.

Сегашно време се характеризира с окончание *-мо* в първо лице мн. ч.: предаде́мо, упра́влямо, чини́мо и т. н. Окончанието *-ши* във второ лице ед. ч. е също плод на доброто познаване на черковнославянската писменост (бѣдешѝ, разврати́ши ся; дори: „даждѝ“ и др.) срещу нормалните форми от типа „имашѝ“. По същия начин се обяснява наличието на завършек *-т* в трето лице ед. ч. (бѣдетѝ, удивитѝ и др.), но преобладават слушаните без *-т*, което е отражение на живия говор: зове́, бива́, бѣде́, ходи́ и т. н. Важна черта на ръкописа, съответно и на диалекта на преписвача, е липсата на завършек *-т* в трето лице мн. ч.: имаю́, мешаю́, раде́, биваю́ и т. н. Формите с *-т* са под руско-черковнославянско влияние: мо́гутъ убива́ютъ и др.

Императивните форми са от типа: да́й, гледа́йте, послѣшайте, у́дри, узда́й и др.

Срещат се също имперфектни, аористни, перфектни, плусquamперфектни, и футурни форми.

5. Лексикалните особености, които предлага Темският ръкопис от 1764 г. обогатяват картината за българския писмен език през XVIII век и разкриват важни страни от книжовната дейност в западнобългарските краища. Откриват се два пласта лексика: общобългарска и по-тясно регионална—диалектна: година́, голе́ма, дете́, деца́, е, естѝ, заедно́, зара́ди, защо́, вода́, кладене́цъ, кога́, кой, който́, ли, ма́лко, мири́ше, що́ му бѣше, не́бо, не́гова, никой, но, па́къ, па́ки, па́костъ, после́, премло́го, печалѝ, псовали́, сво́е, се, ся, да се повози́, чува́й се, да си почи́ни, синове́, си́нко, така́, та́, то́ва, то́лко, че́сто с' що́ се напо́й, човечи́, чеда́, ше́га и т. н.; да имѝ даде́ за́птъ, на криво́ли, кро́зъ, кочѝ́е, мати́, обои́ца, овака́, ово́ва, она́, они́, оно́, онѝ, у право́ли, при́то́чникъ, псовке́, сасма́, те́ра, ѿ́ небо́ владѣ́тель и др.

Под влияние на руски и сръбски източници, особено в цитатите от библияга, са употребени: все́гда, у дре́вняя вре́мена́, конечно́, слиша́телѝе, про́шлое, про́чая, телесная́, че́стный, блвдни́ снѝ́ и др.

Кратката правописна и езикова характеристика не може да изчерпи особеностите на Темския ръкопис, на който ще бъде посветено специално изследване. Показани бяха само част от по-важните характерни черти на този непрочуван български паметник, за да се създаде представа за ръко-

писите от този тип, писани през XVIII век. От беглото описание на езика на Темския сборник проличава неговото голямо значение и за българската историческа диалектология.

ПРИЛОЖЕНИЕ

Издание на „Слѡво ѡ наказанїи дѣтѣй“ (л. 21^б—28^а).

Предлаганото издание максимално точно възпроизвежда буквите и другите знаци от оригинала. Налагат се следните бележки:

1. Краят на реда се означава с една наклонена черта (/), а краят на страницата — с две (//).

2. В квадратни скоби се дава четене, което не е сигурно, а ако текстът изобщо не се чете — в тях се поставят точки.

3. Главната буква при съществителните собствени имена се възпроизвежда, но при отсъствие — не се въвежда. Така наречените „широки“, „удължени“, „средни“ буквени знаци (вж. Начертание на буквите) се предават като главни букви само тогава, когато пред тях има точка, точка и запетая или двоеточие, но ако пред тях стои запетая или липсва препинателен знак, те се възпроизвеждат като малки букви.

4. Съкращенията се предават само с един знак (—).

5. Т. нар. фонетична дума не се предава съгласно оригинала, а нейните съставки се представят разделени. Думи от типа „през мѣру“, „на мѣру“ се дават разделно, но: „прѣзъмѣрной“ — заедно. Не се поставя тире след *по* и *най* — в съгласие с оригинала.

6. Ударенията се възпроизвеждат според ръкописа. В малко случаи е трудно да се реши акут или гравис е употребил преписвачът. Няколкото примера с циркумфлекс са несигурни и по-скоро трябва да се приеме, че в случая стои гравис. Дуплекс е рядкост.

7. Придиханията са изоставени, за да се улесни печатането. Изключение: при наличие едновременно на придихание и ударение в началословие, последвано от ударение върху друга сричка на думата, придиханието и ударенията се запазват в името на акцентната информация (напр.: ѡбоймъ).

л.21б, ред 8

СЛѢВО Ѡ НАКАЗАНІИ ДѢТѢЙ

Оче даждъ ми достойнѣю чѣстъ/ имѣнїя. лѣка, гла, к. за, 79./ Исквснѣи-
ши нравозчїтель іисъ Сира/хо во своей книзѣ говоритъ./ Кѡнь неназченъ
бѣсанъ бѣдетъ./ и снѣ самѡволни блѣдникъ бѣде. | И паки. удри дете из
мальчка/ и удивитъ те, а играш ли се с нѣ/га ѡскрбїтъ те, и постенѣши/ и
звби стиснеши ѡ нѣ./ Не дай власти дететѣ у младо/сти, стрѡши мѣ ребра
докле е/ малечакъ, докле не е ѡячель/ и не подаде ти се, и бѣдетъ/ како

л.22а,ред 1 ѡемїя без двменцїю на // мѡре разбиена и загѣбена. Како/ и блѣдни снѣ во
сто еѡлїи поми/наеми, загѣби сѣ имѣнїе що мѣ/ беше оцѣ ѡделилъ; Кое и
днѣнь/ска у многи родїтели тоѡа се/ нахѡди. а най више у ѡвїя нашъ/ вї-
лаетъ ѡ ненаѣкъ родїтелскѣ./ И снѡве свої сѣ своѣ бе чїнїе уче на/ слѡ, и

великѣ скръбѣ и печалѣ послѣ/ трпѣ ѿ нихъ. и за то̀ва да ви/ по напростра-
но кажемъ послѣшайте./

Велика е добродѣтель. любовъ. Слѣшателѣ блго/честиви, то̀лко голема е́сть,
да/ и ѿ самѣ верѣ и надеждѣ е́с по го/лема, како и аплѣ павѣлѣ говори./
болши сихъ любовъ. Защо̀ бгъ е лю/бовъ по бгословѣ Іуаннѣ, и свѣ то̀ва
казѣ за любовъ дхвннѣ./ А дрѣго пакъ има любовъ теле/сная, она се зове
слѣпа, и ко/мѣ се у срѣце прилѣпи, учини га/ слѣпа и хро̀ма и лѣда; она/ и

л. 226 у женидбѣ ако се у члѣка укорѣни// бе чинно више мѣри свакояко на умъ./
и мѣдри ѿслѣпи. Коѣ би по мѣдрѣ ѿ/ солемо̀на на овѣя свѣтъ, и неѣ женѣ/
иноязычнѣ ѿ бга ѿвратише, кои би/ по юнакѣ ѿ Самуона и неѣ жена/
ѿслѣпи, кои ли би по си́льнѣ ѿ дарѣа/ цара персидскаго, и апамина на/лож-
ница неѣова крѣнѣ мѣ ѿ главѣ/ съвинаше, и на свою главѣ полагаше./ и по
ѿбрас га плѣскаше. и ко̀га се она/ срѣдѣше, онъ ю сѣ засмѣюваше./

Таква̀я е на пакость любовъ и роди/телска къ чѣдамъ ако е прѣ мѣрѣ/ те-
лесна. Како̀ то и кои вино пѣе/ на мѣрѣ, та га̀ весѣли и здрави и/ вразм-
лява, а кои ли пиѣ прѣ мѣрѣ/ а онѣга полѣди и ѿболѣсти./

Така̀ и любовъ родителска, ако е при/лична. и потребна за добро̀ е и ро-
ди/телемъ и чѣдамъ, ако ли е бѣпри/лична и неподѣбна щѣтна е́сть, и ѿбоимъ
За то̀ва има прилична/ ѐдна басна еллинскихъ мѣдрѣце/ написана, и говори./
Бѣше нѐкой Фаето̀нъ, немѣ билъ/ оцѣ слнѣце, и видѣше си оцѣ где/ га прѣм-

л. 23а ло̀го мѣляваше, поиска// у неѣа неѣове кочѣе огнене и ко̀ни огнѣни да се
повози на нихъ единъ де./ Да си почини сеѣрѣ. И за̀що га оцѣ/ ѣко мѣля-
ваше да̀де мѣ що иска./ Али онъ кѣга сѐде на нихъ, не умея/ да управля
тѣя ко̀ни огнѣни и/ не може да имъ да̀де за̀птъ./ та у ма̀лко сѣ ба̀щинъ
огнъ не са/жеже и нѐбо и землѣю, за кое се/ на неѣа разсрѣди, дѣе ѿ нѐбо
вла/дѣтель и уби га смолнѣнѣ стрѣ/лѣ, и трѣпѣ мѣ сврѣли ѿзгѣрѣ./ Ово̀ва е
да знаѣте басна пѣи/и/ческа еллинскѣ фѣлософѣ, али е/ родителемъ за навѣк
весма̀ полезна./ Да не да̀ваю на своѣ дѣца свѣ що ѣ/щѣ, и да ѣ не по̀пѣ-
щаю на свою во/лю да хѣде, како̀ на ко̀ни огнѣни./ За̀що нѐ св вѐщи свою
волю̀ уздржати./ и у своѣ ацамилькѣ сѣ огнъ похѣти/ и ѣрости смрѣтъ сѐбе
мо̀гѣтъ за/слѣжити у бга, [или и у] града, какото/ що̀ погѣбо̀ше два̀ сна Ілѣи

л. 23б сѣцени/кѣ за̀едно сѣ ба̀щѣ, зара̀ди що̀ и не/ бѣше по̀ за̀птъ у мла̀дости учѣль./
И ѿкѣде ѿ добри родители зла̀ чѣда/ бѣваю, да ви кажемъ ѣстиннѣ./ зара̀ди

неисправленія родителска,/ матерня ухалства, бащина нена/казанія, ѿ обоѣ
у распустности и/ презъмерной милости ѿхраненъ./ Ублажве мати мѧлога
сина мѧлюбю злѡбѧ, да порасте по скорѡ/ по голема. и злѡба мѧ се како
трѣ/не у срѣце укоренѡе и утврѣждве./ И снѣ рѧсте по малко, злѡба по
много и по голема ѿ неѧ бѡва./ Къѧ веѣе порастѣ на мѣрѧ, и злѡба мѧ се
у нравѣ укоренила. и тѣ/гаѣ наи прво на пакостѣ своѣ/ родителемѣ утврѣ-
дит се творити./ И никѡй не мѡже ѧ веѣе научити,/ ни на добрѡ накарѧти./
Како и грѣе нѡво сѣ що се напоѣ/ напредѣ, докле гѡде бѣде, свѣ/ на това
заудѧра, така и члкъ,/ на що се научи у младостѣ, това ѧ/ и до старостѣ
тѣра. Какѡ не мѡже/ харапинѣ проблѣти, така ни/ онѣ ѿюдѣ своѣ не мѡже
л. 24а именити./ Защо ѧ е оцѣ и мати ющѣ ѿ сѣсѧ// на това навчили, и у адетѣ
мѧ тѣ/рили злонравѣе. и непокорство, и псо/вке, и срамѡтне речи да говори и
на свѧки поганлькѣ навчили. И защо/ сѧ злѡ у детѣнство ѿ оцѧ и мѣрѣ,/ и
чѣли и видели, и нечистѡтѣ тво/рити учѣли, и на ракъю и вино нака/рѣвани
и ѡпивали се и псовали затѡ/ва сѧ таквѣя и злѡчинци. по приликѣ/ Дрѣя
некоѣ кой како насѧди у пра/воли на крѣволи, така мѧ и растѣ./ Послѣ не
мѡже ѣ испрѧвити или ти/ мѧйстори некое здѧнѣе или ти згра/цѧ кѣде ю
наведе, и испрѧви таквѧ/ и бѡва, и томѧ е мѧйсторѣ или слѧва, или укорѣ
и шегѧ./

Такѡ и родителемѣ що учѣне нѣхна/ децѧ, нѣмѣ е или хвала за добрѡ
или/ хѣла за злѡ. и свѣдѣ имѧю прѣимити/ на страшни свѣдѣ за своѣ децѧ, не/
теке за тѡ що сѧ ѣ научили на злѡ/ али ѧко и не бѣдѣ учѣли и на добрѡ./
И кой сте рѧди дѧ се кѣртѣвѣшите/ ѿ тѣя грѣхѣ, своѣ чѣда гледѧйте и/ ра-
л. 24б дѣте да ѣ ѿхранѣте повѣче// у добродѣтели негѡ ли у висинѣ тѣла,/ и у страхѣ
бѣжѣи и родителскѣи. И овоѧ децѧ наи требе да ѣ творѣте./

1: Прѣтѣкъ при неѧ всегда да стоѣ/ како мѧ мѣне гѡдина. Защо/ ѧ е самѣ
гдѣ казалѣ и обележѣ/лѣ намѣ, къѧ заповѣдѧ да чѣ/ваю у ковчегѣ заветѧ ѿ ман-
нѣ/ що имѣ бѣше давалѣ у пѣстиню/ хранѣ, да се споменѡ за бѣжѣе блѣго/дѣянѣе
що имѣ е чинѣлѣ; тѧмо/ заповѣдѧ да чѣваю и тоѣшкѣ/ аарѡновѣ, и скрижали
закѡна то/естѣ заповѣди на дскѧ двѡѣ що/ бѣше ѣ бѣгѣ написалѣ и предѧ/
да чѣваю. и това ѧ веки да/ у големѣ почтѣ дрѣже со страхѡ/ и да блѣгодаре
бѣгѣ непрестано за това./ Сѣ овѣя трѣе вѣщи учѣ гдѣ свѣ/ родѣтели сѣ това да
уздѣржѡю/ своѣ чѣдѧ и ѿхранѡю. Сѣ маѣнѣ/ да ѣ храни и ѡблѧчи. сѣ скри-
жалѣ,/ да ѣ учѣ на законѣ бѣжѣи, и сто пѣсанѣе./ сѣ тоѣшкѣ или ти жѣзлѣ,

л. 25а често ѝ/ бѣе и страхъ да имъ дава, за// свако престъплѣнїе. Како и прито/ч-
никъ говори, не жали ѿ нїоте къ своє/ дете, онò ѿ прѣтъ не умира, не/гога
курталисзе прѣтъ ѿ гòркѣ/ смртъ. ако ли га ти не бѣеш у мла/дости, он ѣ
тебе у старости./ И паки говори. сто пїсанїе кой жа/ли ѿ прѣтъ сна, двш-
манїнъ е сво/емѣ сна, а кой ли милѣе сна, често/ га бѣе. У древняя времена
еллинскїй/ фїлософовъ, догодило се да се сѣди еднъ оцъ са свой сномъ,/
ѿ некоей распри и раздѣленїю имѣ/нїя и обоица се ѿсѣдише. овака./ Защо
не е оцъ билъ у младости ѝ/ научилъ сна, да се не закопа како/ оцъ на
смрти. а синъ пакъ защо/ не е оца почиталъ кѣга се е с'ставль/ с паметь,
докле е живъ оцъ да/ не може узети имѣнїе бацїно./ Това у тїя безбожнї
сѣдъ какъвъ е/ билъ, който двши спасенїя не сѣ/ знаяли, колико ли ужасъ
л. 25б хрїтане/ имаю се ѿсѣдїти оци таквїя// кой не сѣ ѿчѣвали свой снове у
навѣ/ и страхъ бжїи, и таквїя пакъ снове/ кѣга сѣ се с паметь с'ставили та/
не почитѣю свой родїтели, та за/гѣбляють обои и двшѣ и телò./

2: Да не попѣцаю родители свой де/ца да се дрѣже с' злї и лѣкави/ и
невѣрни; Защо Ева у рай да се/ не бѣше с'дрѣжила с' смїя и бесе/дїла, не
би ѿ бга ѿпáдла./

Затòва и бгъ млого пвти заповѣ/дѣваше людемъ илкимъ истре/бїти иноплѣ-
меники изпомецѣ/ нїхъ. и да се не дрѣже с' ѿзїчници./ и да не узїмаю ѿ
нїхъ женє, да/ се не навчє на нїхнї адєти бо/гомр'скїи. И онї не послѣ-
шашє ѡвѣя/ заповѣдъ бжїю, и не истребїше ѿзї/чници изпомецѣ себе, и по
мáлко/ обикнѣше у адєть нїхнъ, и искла/ше си сїнове и черке како и онї/
на кврбанъ бєсовомъ, и злò се голе/мо направи с нїхъ, и самї своимъ/
л. 26а сновомъ и дщєрã месò едоше и/ децам си ѿнесòше, по ѡалмѣ,// и ѿста-
вїша ѿстаннãи младенце свои./

И слнце е весма добро и полєзно кѣга сїяє сáмо ѿ себе овомѣ светѣ./ А
кѣга се с'стави с' злѣ планєтѣ/ или ти бєлєгъ що има на нбсї/ великѣ щєтѣ
и пакостъ направи/ овомѣ светѣ./

И кладенецъ или ти истòчникъ вòдни/ сасма е чїста и сладка сама ѿ себе
вода, алї ако се згòди да/ течє крòзъ тїню или кáль злò/смраднї, или
преко нєкое мєсто по/гано, злã и смраднã и бòлєстнã/ вода бїва./

Заради тòва [. . .] и прркъ двдъ го/вòри, со строптївї развратїши сã; И
Сирã говори. Кой се фãне за кã/транъ, не мòже да се не ѿкаля./ тако и кой

се мѣша с' горделивога,/ и онъ стѣне како и онъ, и с' прѣбни/ преподобѣ
бѣдѣши, и с' правими/ правъ бѣдѣши, и со избраними/ избранъ бѣдѣши. Но
л. 26б тѣшко си намъ/ хрѣтиане не чинимо се лѣсно с' добри/ добри, како с' зли
зли. Како то/ и болѣсть лѣсно се прифача ѿ болнога// на здороваго, ѿ здра-
вога здравѣ на/ болнога не може да се прифане./ Но това е свѣ за при-
клонѣнѣ наше да/ знаѣте. Затѣва чвѣайте ѣко дѣца ваше да се не дрѣже
с' зли, но/ с' добри; Како то кой улѣзне у мѣ/роварницѣ, и онъ къга из-
лезнѣ/ мирише, кой ли у смраднѣ место,/ и он смрдѣ. така и кой се дрѣ/же
с' добри на добро се уче, или [. . .]/ на зло се не уче чинити. а кой ли се/
меша с' зли, ако зълъ и не бѣва/ а онъ и добро се не учи да чини./ И кой
се разговараю с мѣдри и учени чо/вѣци умѣдраваю се, по приточникѣ./ Кой
ходи с мѣдри мѣдрѣ бѣдетъ./

3: Потрѣбно е прѣ дѣца своѣ родители/ никакво зло да не чине, ни да го-
ворѣ./ Защо како пѣиѣикъ що види да чини/ члкъ, това и онъ чини. така и де/ца
що виде у родители своѣ да чѣ/не, това и они раде да чине./ Блѣжѣни св
тѣя родители кой съ/ своѣ житѣ добродѣтелно чѣда своѣ/приводе и ѿбѣча-
л. 27а ваю во блѣгонравѣ, ѿгле/дало и правило имъ самѣ собѣю бѣваю.// А тѣшко
си тѣямъ родителемъ кой/ с' зло житѣ своѣ чѣда своѣ собла/жнѣю и на
зло ѿбѣчѣю, и самѣ себѣ/ и своѣ снѣве вѣчною смрѣтѣю уби/ваютъ, по лѣше
родѣли, а по харно/ убѣли, тѣло смрѣтно родѣли, а дрѣшѣ бѣсмѣртнѣ убѣли,
по евлѣю. Горѣ/ члкъ томѣ имже соблазнѣ приходѣ./ Да знаѣте хрѣтиане длѣ-
жанъ е оцѣ у/ домѣ своемѣ бити с' добро, како слнцѣ,/ а мѣти како мѣтъ, а
чѣда како ѕвѣзде./ Како що виде ѿсѣифъ прѣкрасни во/ снѣ! а не с' раз-
вратно житѣ ро/дители соблазнѣти своѣ чѣда./

Како у дѣмливѣ домѣ сви попрча/вѣю и порѣчавѣю, тако и ѿ развращѣнѣ
родителѣ чѣда./

4: Требе и длѣжни св родители ющѣ/ ѿ сѣсѣ чѣда своѣ на стрѣхъ бѣжѣи/
ѿбѣчавати, и учити и най прѣво/

1: Млѣтви гднѣй, тоѣсть оцѣ нашѣ: ѿце дѣво: десѣтъ заповѣдѣ бѣжѣимъ,/ и
вѣрѣю во единаго бѣга: по това,/

2: Да знаю да е единъ бѣгъ, у трѣ ли/ца, ѿцѣ снѣ и стѣ дѣхъ. и свѣ
тай/нства вѣри хрѣтианскѣя. трѣѣ, //

л. 27б 3: Заповѣди бѣжѣя хранити./

4: У цркви често ходити, а конечно/ во дни неделни и праднични. при
стой/ литургии и повченји бити./

5: Учити и ѿ мальчка да се и оповѣдью/ и чисто на покаянје приходе;/

6: Свако ютро, пладне, вечеръ, млтвѣ/ чинити, бгѣ, бѣци, и аггѣлѣ храните-
лю./ и имениникѣ стомѣ своемѣ, и все/ стимъ. За прошлое бгѣ блгодари./ за прихо-
дящее бга молить./

7: Чувати своя деца с' чужда девои/четїя да се не мешаю ни спѣ заед-
но/ ни играю./

8: По ивченји пїсанїя на кои годеръ за/ная да се обвѣчю, и праздни
да/ не ходе, защо прадностъ млого зло/ измишлява./

9: Мислити и грижати се и за некої/ честный и двшеспасителни чинъ/
дхѣвни или мирскїи./

10: Каде ѿрастѣ завѣтъ им учинити/ како, првннї товїя своемѣ снѣ/
говореше.

Синко док си годе живѣ/ у свой умъ да имашъ бга непре/стѣнно, и чѣвай
л. 28а се ѿ сваки грѣхъ/ и никгѣ не престѣпї заповѣдъ бжїю, // и на неѣ се за
сва што тврдо уздай./ И ѿ свое имѣнїе што тї е бгѣ даль./ ако е млого,
млого и давай млти/ню, ако ли е малко, малко и дава./ и не ѿврни лице свое
ѿ сиромѣха/ никгѣ, ако искашъ да не ѿврни/ бгѣ лице свое ѿ тебе. Млти-
ня/ ѿ сваки грѣхъ члка ѿчищава, и ѿ смѣ/рти избавля, и не дава дѣшѣ да/
иде у тѣвнинѣ адскѣ, и прочая наѣка/ товїина; И така ако навчите/ и ѿхра-
ните своя чеда по истине ѣте/ бити родители, не теке телесе./ но и дшамъ.
а наше имѣнїе най/ големо естъ ѿ бга слободная наша/воля, и на што ю
употребимо и кѣ/де ю обрнемо, бгѣ не брани, и ако ю/ у негоѣ волю пре-
дадемо сами у/ рѣке негове, тгѣй онъ насъ/ управля. ако ли сами по себе
станемо/ да управляемо по свою волю, тгѣй/ пѣща на нашѣ волю, затова и
вы/ радете, што стѣ родили по естествѣ/ с' тело на свѣтъ; та радете да и
ро/дите нравно с' дѣшѣ бгѣ, на славѣ/ аминъ. —